

*Institut Archeologii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu*

Dariusz Poliński

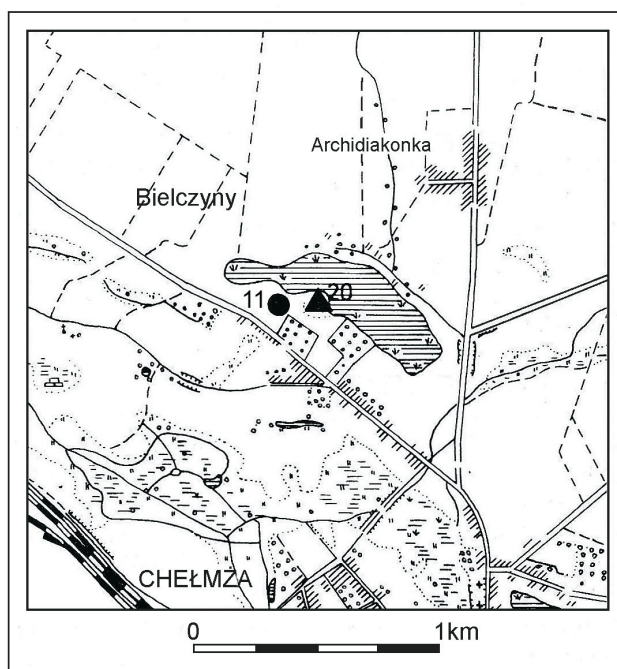
Z NOWYCH BADAŃ NAD WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM ZESPOŁEM OSADNICZYM PRZY JEZIORZE ARCHIDIAKONKA W OKOLICY CHEŁMŻY

Zarys treści. Zaprezentowano wyniki nowych badań nad wczesnośredniowiecznym zespołem osadniczym położonym przy jeziorze Archidiakonka w okolicy Chełmży, uzyskane dzięki archeologicznym pracom ratowniczym przeprowadzonym w 2010 roku na stanowisku 11 w Bielczynach. Omówiono zarejestrowane podczas tych prac obiekty i nawarstwienia kulturowe związane z wczesnym średniowieczem, wykonano szczegółową analizę pozyskanego zbioru fragmentów naczyń ceramicznych z tego okresu oraz uaktualniono wiedzę na temat „archidiakońskiego” zespołu osadniczego, przede wszystkim w zakresie chronologii.

Słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, ziemia chełmińska, Archidiakonka, zespół osadniczy, obiekty i nawarstwienia kulturowe, naczynia ceramiczne.

Nowe dane na temat wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego, położonego przy jeziorze Archidiakonka w Chełmży, uzyskano dzięki badaniom ratowniczym przeprowadzonym w 2010 roku w związku z budową jednorodzinnej domu mieszkalnego. Pracami archeologicznymi, którymi kierowała Aleksandra J. Bartczak, objęto część stanowiska 11 w Bielczynach (ryc. 1)¹. Badany teren leży w zachodniej części mezoregionu Pojezierze Chełmińskie (Wysoczyzna Chełmińska). Półwysep, na którym znajduje się grodzisko oraz badana w 2010 roku część osady, stanowi krawędziowy fragment gliniastej wysoczyzny morenowej płaskiej o wysokości 90–95 m n.p.m., przylegającej do rynny subglacialnej, stanowiącej część dużego systemu

¹ Stanowisko to (AZP 36–43/13) w dotychczasowej literaturze przedmiotu umieszczano w granicach terytorialnych miasta Chełmża – błędnie jako 28, a następnie 11 (np. Poliński 1998; 2002, s. 46–47).

Ryc. 1. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11 i Chełmża, gm. loco, stanowisko 20. Plan sytuacyjny stanowisk (wg Chudziak 1994 z uzupełnieniami autora)

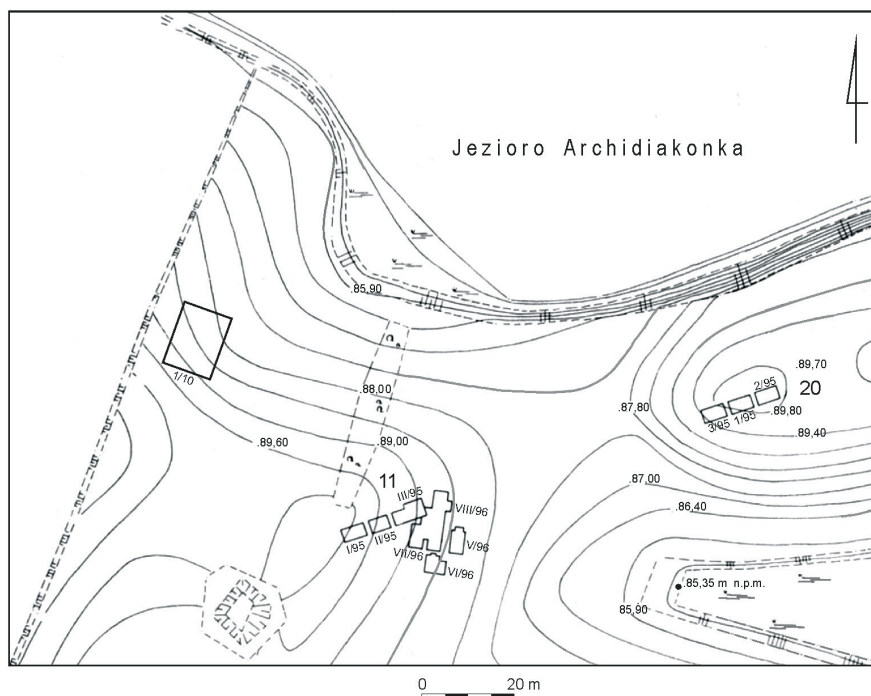
Fig. 1. Bielczyny, Chełmża commune, site 11 and Chełmża, Chełmża commune, site 20. Situational plan of sites (after Chudziak 1994 with author's additions)

rynnowego o przebiegu północny zachód–południowy wschód. Na południe od półwyspu, w strefie dawnej zatoki jeziora, znajduje się niewielka równina biogeniczna. Na południowy zachód od grodziska występuje rozległe obniżenie wytopiskowe wypełnione osadami biogenicznymi. Półwysp jest otoczony wodami jeziora Archidiakonka, współcześnie o powierzchni około 15,2 ha i zwierciadło wody na wysokości około 85 m n.p.m. Badane stanowisko znajduje się w obrębie gleb wylugowanych kwaśnych, rozwiniętych na gliniastych piaskach wysoczyzny. W jego otoczeniu występują również gleby brunatne właściwe, wykształcone na glinie oraz gleby bielicoziemne właściwe i zdegradowane. W dnach rynien zalegają gleby torfowe i murszowo-torfowe, rozwinięte na torfach niskich (Chudziak 1994, s. 42–43). Obszar jest intensywnie eksploatowany rolniczo, stąd też widoczne są ślady zniszczenia.

Jak wynika z dotychczasowych badań, we wczesnym średniowieczu w okolicach jeziora Archidiakonka funkcjonował zespół osadniczy, którego dwa podstawowe elementy stanowiły: gród (Chełmża, stanowisko 20) i pobliska osada (Bielczyny, stanowisko 11) (Poliński 2002, s. 46). Grodzi-

skiem zainteresowano się już pod koniec XIX wieku. Jego okolice stały się także w późniejszym czasie obszarem penetracji powierzchniowych, co doprowadziło do odkrycia na południowy zachód od niego śladów wczesnośredniowiecznej osady (Poliński 1997, s. 100–101). Jednak systematyczne badania wykopaliskowe wspomnianego zespołu osadniczego zostały podjęte dopiero w 1995 roku przez ówczesny Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu, początkowo w ramach programu „Adalbertus”. W 1996 roku prace te kontynuowano, jednakże tylko na terenie osady. Głównym celem badań w obrębie osady w 1995 roku było uściślenie wzajemnych relacji przestrzenno-chronologicznych oraz funkcjonalnych pomiędzy obydwoma elementami wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego – grodem i osadą, zaś w 1996 roku rozpoznanie osady, zwłaszcza pod kątem jej wielkości, charakteru zabudowy, chronologii oraz funkcji. Realizowany program badawczy uwzględniał również rolę jaką spełniał zespół osadniczy przy jeziorze Archidiakonka w interregionalnym szlaku lądowym łączącym w XI wieku Kujawy z Prusami. Ogółem na terenie osady w latach 1995–1996 wyeksplorowano osiem wykopów o łącznej powierzchni 158,5 m² (ryc. 2) (Poliński 1998, s. 211–212).

W 2010 roku badania archeologiczne zostały ograniczone do jednego wykopu (pod budynek mieszkalny) o wymiarach 20,3×15,8 m, czyli obejmującego powierzchnię 320,74 m² (ryc. 2, 3); dla lepszego udokumentowania wyników badań wykop ten podzielono na cztery ćwiartki. W celu wstępnego rozpoznania charakteru nawarstwień najpierw założono wzdłuż całego obwodu wykopu rów sondażowy o szerokości 0,4–0,5 m. Następnie powierzchnię wykopu odhumusowano mechanicznie. Po doczyszczeniu dna zaobserwowano stropy trzech obiektów (1–3) oraz warstw kulturowych. W trakcie eksploracji jednego z obiektów – półziemianki (obiekt 1; w obrębie ćwiartek C i D wykopu), odsłonięto stropy kolejnych dwóch obiektów (4 i 5; w ćwiartce D), będące najprawdopodobniej śladami po konstrukcji nośnej zadaszenia – słupach (Bartczak 2010). W ćwiartce D, na północny zachód od półziemianki, odsłonięto jeszcze jeden obiekt – 2. Wreszcie ostatni – obiekt 3, został zlokalizowany w ćwiartce B (ryc. 3). W południowo-wschodniej części wykopu (ćwiartka C i częściowo D) odsłonięto warstwy o dość znacznej łącznej miąższości – do 1,8–1,9 m. Były to wczesnośredniowieczne nawarstwienia kulturowe o całkowitej miąższości do około 0,5 m (warstwy III–V) oraz struktury, które nie zawierały żadnego ruchomego materiału źródłowego (warstwy VI–X), najprawdopodobniej o charakterze naturalnym (ryc. 3) (Bartczak, Poliński 2011).

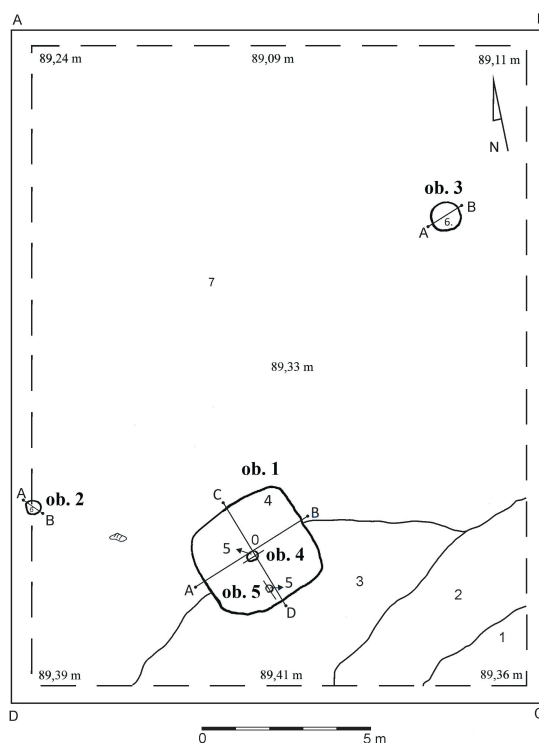

Ryc. 2. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11 i Chełmża, gm. loco, stanowisko 20. Plan sytuacyjno-wysokościowy stanowisk z naniesionymi wykopami (wg Poliński 1997 z uzupełnieniami autora; oprac. W. Miłek)

Fig. 2. Bielczyny, Chełmża commune, site 11 and Chełmża, Chełmża commune, site 20. Situational and altitude plan of sites with marked trenches (after Poliński 1997 with author's additions; edited by W. Miłek)

OBIEKTY KULTUROWE

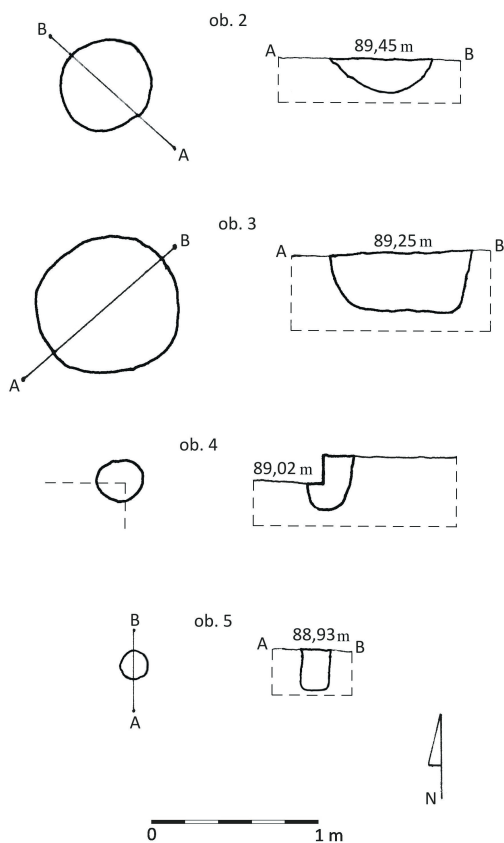
Wszystkie odkryte podczas badań w 2010 roku obiekty kulturowe (1–5) powiązano z okresem wczesnośredniowiecznym. Na podstawie materiałów ruchomych (z obiektów 1 i 3) ich chronologię określono na połowę XI–XI/XII wieku. Granice obiektów były czytelne; przeważały jamy zbliżone do kolistych (obiekty 2–5; ryc. 3, 4), jedna (obiekt 1) miała zarys zbliżony do kwadratowego i zaokrąglone narożniki (ryc. 3, 5). Poza obiektem 1 o powierzchni około 11,9 m², rozmiary pozostałych były niewielkie; dwa obiekty – 2 i 3 – miały odpowiednio około 0,24 m² i 0,47 m² powierzchni, dwa kolejne – 4 i 5 (dołki posłupowe) – zaledwie około 0,05 m² i 0,02 m². Miąższość jednowarstwowych wypełniaków opisywanych struktur była stosunkowo nieznaczna

Ryc. 3. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11. Rzut dna wykopu z 2010 roku (89,09–89,46 m n.p.m.). Legenda: 1 – czarna próchnica (warstwa III); 2 – brunatno-szara próchnica przemieszana z szarą i czarną próchnicą (warstwa IV); 3 – zielono-żółta glina (warstwa X); 4 – czarna próchnica ze spalenizną przemieszana z żółtą gliną; 5 – zielonkawa glina; 6 – czarna próchnica; 7 – pomarańczowo-żółta glina; - - - - granica rowu sondażowego. Niwelacje: obiekt 1 (89,41–89,34 m n.p.m.); obiekt 2 (89,45 m n.p.m.); obiekt 3 (89,25 m n.p.m.); obiekt 4 (89,02 m n.p.m.); obiekt 5 (88,93 m n.p.m.) (rys. A. J. Bartczak; oprac. W. Miłek)

Fig. 3. Bielczyny, Chełmża commune, site 11. Plan of bottom of the trench from 2010 (89.09–89.46 m above sea level). Legend: 1 – black humus (layer III); 2 – brown-grey humus mixed with grey and black humus (layer IV); 3 – green-yellow clay (layer X); 4 – black humus with scorch mixed with yellow clay; 5 – greenish clay; 6 – black humus; 7 – orange-yellow clay; - - - - border of the trench. Level points: feature 1 (89.41–89.34 m above sea level); feature 2 (89.45 m above sea level); feature 3 (89.25 m above sea level); feature 4 (89.02 m above sea level); feature 5 (88.93 m above sea level) (drawing by A. J. Bartczak; edited by W. Miłek)

i wynosiła 0,20–0,36 m. Może to sugerować, że zachowały się tylko ich spągowe części. Z kolei przekroje pionowe obiektów były bardzo zróżnicowane: nieckowate (obiekty 2 i 4; ryc. 4), wannowate (obiekt 1; ryc. 5), trapezowate (obiekt 3; ryc. 4) i prostokątne (obiekt 5; ryc. 4). Największa z opisywanych jam (obiekt 1) została określona jako pozostałości obiektu mieszkalnego

Ryc. 4. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11. Obiekty 2–5: rzuty i profile (rys. A. J. Bartczak)

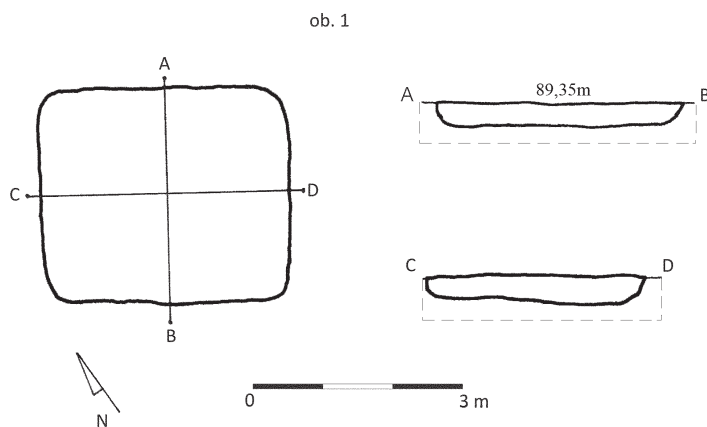
Fig. 4. Bielczyny, Chełmża commune, site 11. Features 2–5: plans and sections (drawing by A. J. Bartczak)

(półziemianki). W jego obrębie natrafiono na dwa dołki posłupowe (obiekty 4 i 5), zapewne funkcjonalnie z nim związane. Trudno natomiast określić funkcję pozostałych dwóch struktur (obiekty 2 i 3); były to stosunkowo płytkie jamy o jednowarstwowej i jednolitej strukturze wypełnienia, mogące pełnić funkcje obiektów gospodarczych.

WARSTWY KULTUROWE

Wszystkie odsłonięte warstwy (III–V)², zawierające ruchomy materiał źródłowy, należy wiązać z wczesnym średniowieczem i datować w szerokich

² W dokumentacji polowej humus określono jako warstwę I, natomiast calec jako warstwę II.

Ryc. 5. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11. Obiekt 1: rzut i profile (rys. A. J. Bartczak)
 Fig. 5. Bielczyny, Chełmża commune, site 11. Feature 1: plan and sections (drawing by A. J. Bartczak)

ramach od 2. połowy X do przełomu XI i XII wieku. Zostały one uchwycone w ćwiartce C (południowo-wschodniej), w okolicach narożnika wykopu (ryc. 3). Warstwa III zalegała bezpośrednio pod humusem; jej treść geologiczną stanowiła czarna próchnica o miąższości do 0,18 m. Powstała zapewne na skutek zniszczenia obiektu kulturowego (Bartczak 2010). Z warstwy wydobyto 61 fragmentów naczyń ceramicznych, w tym 52 z egzemplarzy wczesnośredniowiecznych (tab. 1: 4), a także 18 kości zwierzęcych. Poniżej warstwy III zalegała brunatno-szara próchnica, przemieszana z szarą i czarną próchnicą (warstwa IV), o miąższości do 0,34 m. Pozyskano z niej 25 fragmentów naczyń ceramicznych, w tym 16 z okazów wczesnośredniowiecznych (tab. 1: 5) oraz dwie kości zwierzęce. Z kolei pod spągiem warstwy IV zaobserwowano szarą próchnicę z wtrętami brunatnej próchnicy, o miąższości do 0,30 m (warstwa V). Wydobyto z niej 35 fragmentów naczyń ceramicznych, w tym 26 z egzemplarzy wczesnośredniowiecznych (tab. 1: 6), a także pięć kości zwierzęcych.

NACZYNIA CERAMICZNE

Ruchomy materiał źródłowy ze stanowiska 11 w Bielczynach, związany z wczesnym średniowieczem to przede wszystkim 221 fragmentów naczyń ceramicznych³; 120 fragmentów (około 54%) pochodziło z trzech obiektów

³ Ponadto ze stanowiska pozyskano 77 kości zwierzęcych oraz trzy bryłki polepy.

Tabela 1. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11. Zestawienie fragmentów wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z uwzględnieniem frekwencji grup technicznych (GT) w poszczególnych jednostkach stratyfikacyjnych

Lp.	Obiekt / warstwa	Grupy techniczne (GT)								Prażnice		Razem		Nr inw.
		GT II–GT IV		GT III		GT V		Mch.		N	%	N	%	
		N	%	N	%	N	%	N	%					
1	obiekt 1	6	6,5	40	43,5	34	37,0	7	7,6	5	5,4	92	41,6	8/10, 11–14/10
2	obiekt 2	–	–	2	66,7	1	33,3	–	–	–	–	3	1,4	9/10
3	obiekt 3	8	32,0	7	28,0	10	40,0	–	–	–	–	25	11,3	10/10
4	warstwa III	25	48,1	4	7,7	11	21,2	10	19,2	2	3,8	52	23,5	5/10, 15/10
5	warstwa IV	–	–	10	62,5	3	18,7	2	12,5	1	6,2	16	7,2	1–3/10, 6/10
6	warstwa V	15	57,7	3	11,5	7	26,9	–	–	1	3,8	26	11,8	7/10
7	humus	–	–	4	57,1	2	28,6	–	–	1	14,3	7	3,2	4/10
8	Razem	54	24,4	70	31,7	68	30,8	19	8,6	10	4,5	221	100,0	

mch. – fragmenty mało charakterystyczne.

tów kulturowych, 94 fragmenty (42,5%) z warstw, zaś siedem fragmentów (około 3%) – z humusu (tab. 1).

Materiał ceramiczny poddano szczegółowej analizie pod względem techniczno-technologicznym, morfologicznym oraz sposobów ornamentowania, według kwestionariusza cech opracowanego w ramach programu „Adalbertus” (Chudziak, Poliński, Moszczyński 1997). W badanym zbiorze odnotowano równowagę pomiędzy fragmentami naczyń częściowo obtaczanych do największej wydętości lub do załomu brzuśca (GT III – 70 fragmentów, około 32%) a egzemplarzami całkowicie obtaczanymi (GT V – 68 fragmentów, około 31%). Ponadto 54 ułamki (około 24%) sklasyfikowano ogólnie jako części naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania (GT II–IV), a 19 (około 9%) uznano za mało charakterystyczne, ponieważ nie stwierdzono na nich śladów obtaczania. W opisywanym zbiorze znalazło się również 10 fragmentów prażnic (4,5%) (tab. 1). Z powyższych danych wynika, że większość ułamków naczyń pochodziła z egzemplarzy wykonanych w technice częściowego obtaczania. Jeszcze wyraźniej przewaga ta była widoczna po analizie wyłącznie przybrzeżnych części naczyń (wylewów), wśród których najliczniejsze były okazy częściowo obtaczanych do największej wydętości lub do załomu brzuśca (GT III – 19 naczyń, około 63%), następnie całkowicie obtaczane (GT V – 6 naczyń, 20%) oraz ogólnie częściowo obtaczanych (GT II–IV – 5 naczyń, około 17%)⁴.

⁴ W tabelach 3 i 4 znalazły się dane odnoszące się do odkrytych fragmentów. Dopiero szczegółowa analiza wykazała, że w niektórych przypadkach pozyskano więcej niż jeden fragment wylewu danego naczynia.

Tabela 2. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11. Frekwencja grup technicznych (GT) wczesnośredniowiecznych naczyń w poszczególnych jednostkach stratyfikacyjnych, obliczona na podstawie przybrzeżnych części naczyń (wyjątek stanowił fragment naczynia dwustożkowatego z warstwy V, zapewne GT III, który stanowił część brzuśca z wyraźnym załomem)

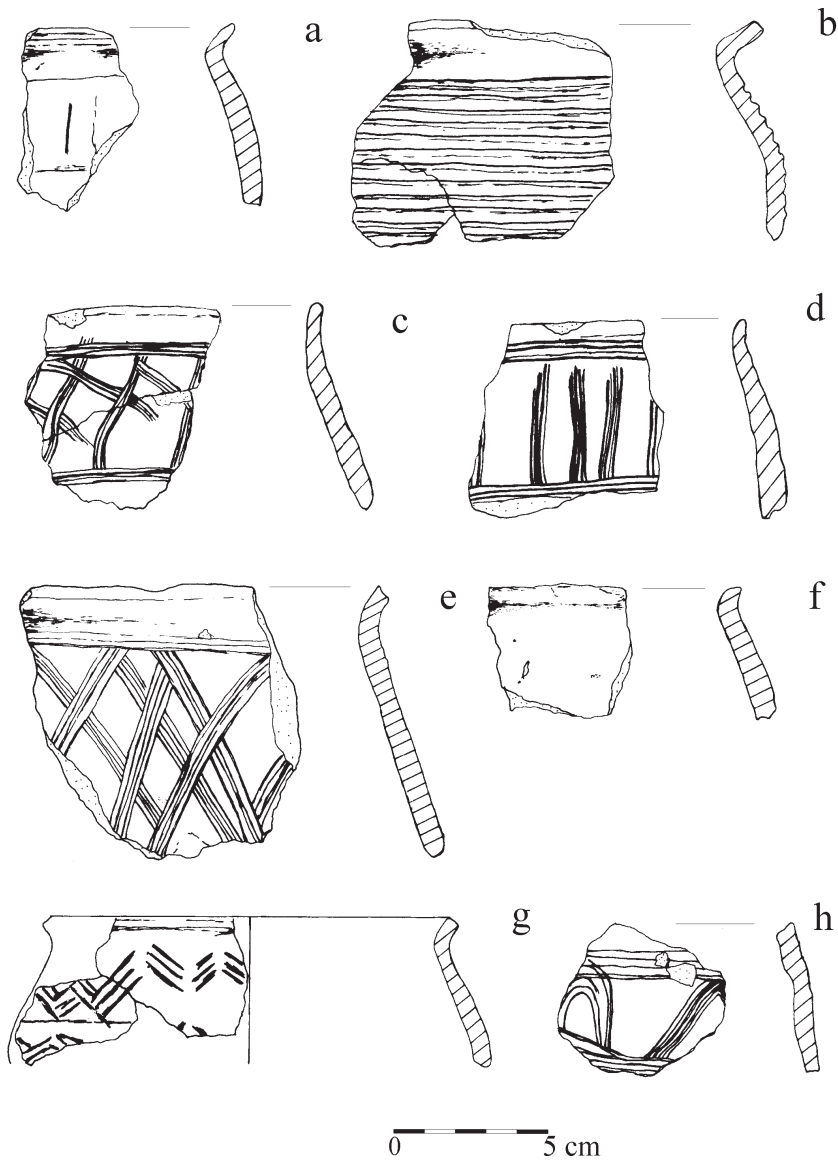
Lp.	Obiekt/warstwa	Chronologia	Grupy techniczne (GT)						Razem	
			GT II–GT IV		GT III		GT V		N	%
			N	%	N	%	N	%		
1	obiekt 1	około połowy XI–XI/XII w.	–	–	11	78,6	3	21,4	14	46,7
2	obiekt 2	2. połowa X–XI/XII w.	–	–	1	100,0	–	–	1	3,3
3	obiekt 3	około połowy XI–XI/XII w.	–	–	2	50,0	2	50,0	4	13,3
4	warstwa III	2. połowa X–XI/XII w.	3	75,0	1	25,0	–	–	4	13,3
5	warstwa IV	2. połowa X–XI/XII w.	–	–	2	100,0	–	–	2	6,7
6	warstwa V	2. połowa X–XI/XII w.	2	50,0	1	25,0	1	25,0	4	13,3
7	humus		–	–	1	100,0	–	–	1	3,3
8	Razem		5	16,7	19	63,3	6	20,0	30	100,0

Niemal wszystkie naczynia wczesnośredniowieczne, których fragmenty pozyskano w trakcie badań stanowiska w Bielczynach, wykonano z glin żelazistych. W przypadku jednego fragmentu brzuśca egzemplarza częściowo obtaczanego (GT III) stwierdzono zastosowanie gliny kaolinowej bądź o niskiej zawartości żelaza (obiekt 3)⁵.

Obiekt 1

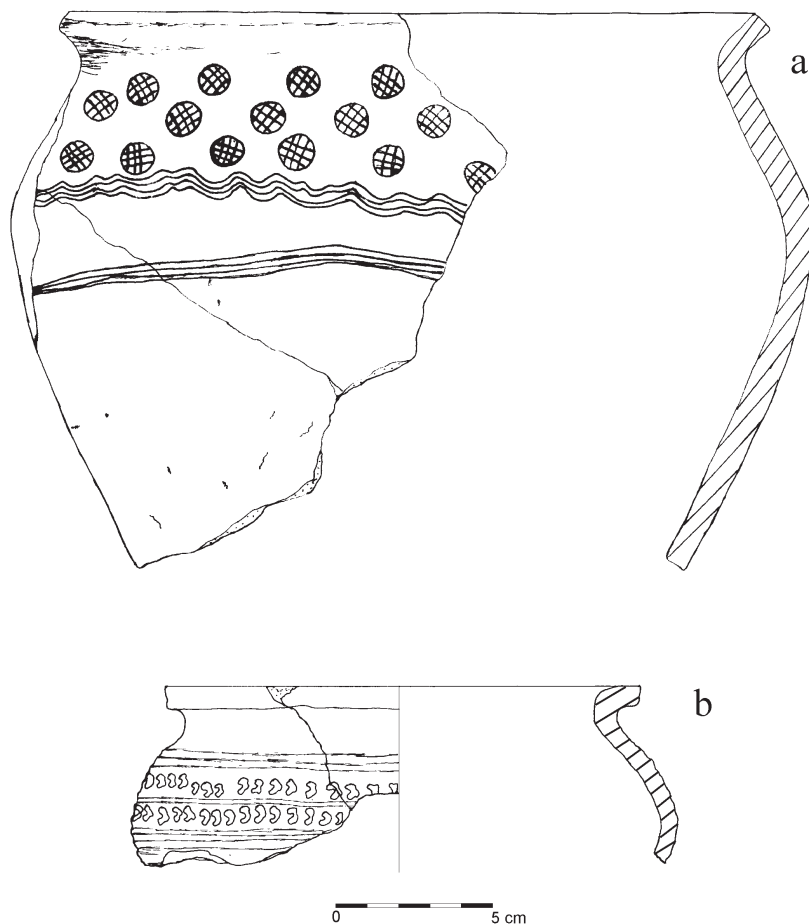
Z obiektu 1 wydobyto najliczniejszy zbiór – 92 fragmenty naczyń, czyli około 42% całego analizowanego materiału (tab. 1: 1). Dominowały fragmenty egzemplarzy ręcznie lepionych, częściowo obtaczanych (GT III – 11 szt., około 79%). Stwierdzono też części trzech okazów całkowicie obtaczanych (GT V – około 21%) (tab. 2: 1). Wszystkie naczynia częściowo obtaczane zostały wypalone w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej, przy czym dało się zauważyć przynajmniej trzy odmiany tego wypału. W pierwszym przypadku (cztery egzemplarze, czyli około 36%) naczynia uzyskały płamistą powierzchnię, a zaobserwowane barwy to jasnoszaro-beżowa (ryc. 6: a), brązowo-szara (ryc. 6: g, ryc. 7: a) i szaro-brązowa; niekiedy występowało zróżnicowanie barw po obu stronach ścianki naczynia. Dla okazów wypalonych w ten sposób charakterystyczny był szary rdzeń, odnotowany w trzech przypadkach (ryc. 7: a), świadczący o ich niedopaleniu. Były one zazwyczaj grubościennie, chociaż zakres zmienności tej cechy w obrębie poszczególnych egzemplarzy wahał się od 5 do 10 cm. Dodawany materiał schudzający („tłuczeń”),

⁵ Fragment zinwentaryzowany pod numerem 10/10.

Ryc. 6. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11. Fragmenty wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z obiektu 1 (około połowa XI–XI/XII wiek): a, c–h – częściowo obtaczanych (GT III); b – całkowicie obtaczanych (GT V) (rys. A. J. Bartczak)

Fig. 6. Bielczyny, Chełmża commune, site 11. Fragments of early medieval pottery vessels from feature 1 (around the mid-11th–11th/12th centuries): a, c–h – partially slow wheel-thrown (GT III); b – completely slow wheel-thrown (GT V) (drawing by A. J. Bartczak)

Ryc. 7. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11. Fragmenty wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z obiektu 1 (około połowa XI–XI/XII wiek): a – częściowo obtaczanych (GT III); b – całkowicie obtaczanych (GT V) (rys. A. J. Bartczak)

Fig. 7. Bielczyny, Chełmża commune, site 11. Fragments of early medieval pottery vessels from feature 1 (around the mid-11th–11th/12th centuries): a – partially slow wheel-thrown (GT III); b – completely slow wheel-thrown (GT V) (drawing by A. J. Bartczak)

najczęściej w dużej ilości, miał ziarna o granulacji nawet do 2–3 mm, które dość często wystawały ponad powierzchnię ścianki naczyń. Drugi, również często występujący w tej grupie wariant wypału (także cztery okazy), został przeprowadzony w zmiennej atmosferze, zbliżonej do redukcyjnej, co spowodowało, że miały one barwę od popielatej i szaro-popielatej (ryc. 6: d) do popielato-brunatnej. Egzemplarze tak wypalone były zapewne średniościenne (6–8 cm). Zaobserwowano zarówno drobniejszą granulację materiału

klastycznego („tłuczeń”) – do 1 cm, jak też grubsze frakcje, przy czym w opisywanej grupie znalazł się okaz o bardziej zwartej strukturze po wypaleniu (ryc. 6: d). Pozostałe trzy naczynia częściowo obtaczane (około 27%) wypalono w zmiennej atmosferze zbliżonej do utleniającej. Jedno z nich miało cechy zaobserwowane w przypadku pierwszej odmiany wypału: brunatną barwą ścianki zewnętrznej i brązową wewnętrzną oraz gruboziarnistą domieszką schudzającą (nawet do 3–4 mm), występującą w dużej ilości i wystającą ponad powierzchnię ścianki (ryc. 6: e). Grubości ścianek tego egzemplarza wynosiły 7–9 mm. Jakość wypału pozostałych dwóch naczyń (ryc. 6: c, g), wypalonych w ten sposób była jednak znacznie lepsza. Oba, charakteryzujące się drobniejszym materiałem klastycznym w masie garncarskiej (do 1 mm; ryc. 6: c), użytym w średniej ilości oraz średniej grubości ściankami (5–8 mm), miały bardziej zwartą strukturę po wypale. W przypadku tych egzemplarzy zaobserwowano brązowo-szarą (ryc. 6: g) oraz pomarańczowo-brązową i ciemnoszarą (dwubarwny przełam; ryc. 6: c) barwę powierzchni. Na jednym fragmencie dna o grubości 9–11 mm widniały ślady po łączeniu ze ścianką oraz zapewne ślady podsypki organicznej⁶.

W analizowanej grupie naczyń wyróżniono wyłącznie formy trójelementowe (sześć okazów), złożone z wylewu oraz górnej i dolnej części brzuśca (NP.IIb); cztery to egzemplarze baniaste (ryc. 6: a, d, f–g), pozostałe dwa – dwustożkowate (ryc. 6: e) i baniaste/dwustożkowate (ryc. 7: a). Cztery naczynia – trzy baniaste (ryc. 6: a, f–g) i jedno dwustożkowate (ryc. 6: e) – miały średnio wychylone wylewy (Sk.III), jeden zaś słabo wychylony wylew (Sk. II; ryc. 6: d). Wszystkie wylewy charakteryzowały się prostą formą (1), a ich krawędzie w pięciu przypadkach były zaokrąglone (c) (ryc. 6: a, d), w trzech wklęsłe (b) (ryc. 6: e–f), w jednym proste (a) (ryc. 6: g).

Naczynia z obiektu 1 charakteryzowały się niewielkim zróżnicowaniem zdobień; prawie wyłącznie było one wykonane narzędziem wielożębnym (grzebykiem). Trzykrotnie stwierdzono dwuwątkowy system ornamentacyjny (SO.II.2a), z wątkiem głównym w postaci pasma poziomego (WZ.I.1a) i uzupełniającym – przerywanym w formie pasm krzyżujących się (W.I.2; naczynie dwustożkowate) (ryc. 6: e), pasm falistych (WZ.I.1b; brzusiec naczynia dwustożkowatego) i nieczytelnego przerywanego (WZ.I.2; naczynie baniaste) (ryc. 6: a). Ponadto na okazie baniastym znajdował się trójwątkowy, strefowy system ornamentacyjny (SO.III.2a), z wątkiem głównym w postaci poziomych linii wykonanych grzebykiem (WZ.I.1a), z motywami uzupełniającymi w postaci linii pionowych (W.I.2) i falistych (WZ.I.1b) (ryc. 6: d).

⁶ Fragment zinventoryzowany pod numerem 8/10.

Na innym naczyniu baniastym (ryc. 6: g) stwierdzono linie przerywane⁷ (motyw jodełek?; W.I.2) (ryc. 6: g), a na dwóch fragmentach wylewów linie poziome i faliste (WZ.I.1a i WZ.IIb) oraz faliste (WZ.I.1b), wykonane narzędziem wielozębnym. Z kolei naczynie baniaste/dwustożkowate (ryc. 7: a) zdobione było trójwątkowym systemem ornamentacyjnym (SO.III.1) z trzema równorzędnymi wątkami: pasmami ciągłymi (falistym i poziomym; WZ.I.1a) oraz stemplami wielodzielnymi (WZ.III) (ryc. 7: a). Wśród analizowanych naczyń co najmniej jedno – baniaste – nie było zdobione (ryc. 6: f).

Średnice wylewów oszacowano dla dwóch egzemplarzy obtaczanych do największej wydętości brzuśca (GT III): dwustożkowatego – 13 cm (ryc. 6: g) i baniastego/dwustożkowatego – 22 cm (ryc. 7: a); obliczono też dla nich stopień wychylenia wylewów – słaby (Sw.I; odpowiednio 0,18 i 0,47) oraz stopień wydętości brzuśców – słaby (B.I; odpowiednio 0,91 i 0,86).

W grupie naczyń całkowicie obtaczanych (GT V) odnotowano co najmniej dwie odmiany wypału w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej, przy zdecydowanej przewodze atmosfery utleniającej. Na dwóch egzemplarzach przeważała brązowo-pomarańczowa barwa ścianek, przy czym od wewnątrz w niewielkim zakresie występowała też szara barwa (ryc. 6: b, ryc. 7: b). Z kolei na dnach trzech naczyń stwierdzono barwę zbliżoną do brązowej, na jednym zaś jasnobrązowo-czerwona; brzuśce najczęściej miały jasnobrązową powierzchnię zewnętrzną oraz szarą wewnętrzną. Część okazów całkowicie obtaczanych (np. ryc. 6: b, ryc. 7: b), wypalonych w ten sposób miało dość zwartą strukturę, jednakże dość często odnotowano w przełamach szary rdzeń, co świadczy o ich niedopaleniu; w jednym przypadku wystąpił dwubarwny przełam – szary od wewnątrz. Materiał klastyczny w masie garnarskiej był obtoczony („piasek”), o drobnym uziarnieniu (do około 0,5 mm; ryc. 7: b), najczęściej występował w średniej ilości. Sporadycznie odnotowano także większe ziarna, widoczne od wewnątrz. Naczynia całkowicie obtaczane, na podstawie brzuśców, zaliczono w większości do grubościennych (CG I; 8–10 mm); tylko jedno do średniościennych (CŚ; 6 mm). Na jednym okazie stwierdzono ślady okopceń (ryc. 6: b). Jedno naczynie zostało wypalone w zmiennej atmosferze zbliżonej do redukcyjnej (zachował się tylko brzusiec)⁸; charakteryzowało się ono popielato-szarą powierzchnią oraz cienkościennością (CC/CŚ; 4–5 mm). Ponadto na dwóch fragmentach brzuśców⁹ stwierdzono brązowo-brunatną powierzchnię zewnętrzną oraz ciemniejsze

⁷ Tego rodzaju ornamentyka występuje tylko nielicznie na okazach częściowo obtaczanych (GT III–IV) (Chudziak 1991, s. 53–54).

⁸ Fragment zinwentaryzowany pod numerem 14/10.

⁹ Fragmenty zinwentaryzowane pod numerem 12/10.

wnętrze, z odcieniami szarości. W przypadku jednego z tych fragmentów (stanowiącego zapewne część czaszy pucharka) odnotowano gruby materiał klastyczny (do 2 mm).

W grupie naczyń całkowicie obtaczanych stwierdzono egzemplarze o trójelementowej strukturze, złożonej z wylewu oraz górnej i dolnej części brzuśca (NP.IIb). Jeden, dwustożkowaty, miał silnie wychylony, prosty wylew z wklęsłą krawędzią (Sk.IV.1b) (ryc. 7: b). Drugi, najprawdopodobniej baniasty/esowaty, charakteryzował się średnio wychylonym, prostym wylewem o zaokrąglonej krawędzi (Sk.III.1c) (ryc. 6: b); taki wylew (1c) zaobserwowano także na drobnym fragmencie innego naczynia. Ponadto wśród ułamków tej grupy technicznej stwierdzono najprawdopodobniej część czaszy pucharka na pustej nóżce, do którego wykonania zastosowano gruby materiał klastyczny (P.II).

Wśród den zaobserwowano różne formy: wklęsłe(?) bez stopki (D.II.1), ze śladami lepienia dna z dolną częścią ścianki, a od wewnątrz śladami dotaczania; wklęsłe(?) ze stopką (D.II.2), z odciskiem osi koła garncarskiego; płaskie bez stopki (D.I.1)¹⁰ oraz płaskie z lekko wyodrębnioną stopką (D.I.2)¹¹ o grubości około 11 mm.

W analizowanej grupie naczyń na egzemplarzu dwustożkowatym odnotowano trójwątkowy, strefowy system ornamentacyjny (SO.III.2a), z głównym wątkiem w postaci poziomych żłobków wykonanych ryłcem (WZ.II.1a), z motywem uzupełniającym w postaci dwóch pasm stempelków jednodzielnych (WZ.II.3) (ryc. 7: b). Poza tym zaobserwowano wyłącznie zdobienie w postaci poziomych, dookólnych żłobków wykonanych ryłcem (WZ.II.1a). Występowało ono na wymienionym wyżej egzemplarzu baniastym/esowatym – w tym przypadku można je określić jako jednowątkowy system ornamentacyjny (SO.I), a także na czaszy pucharka i pięciu fragmentach brzuśców.

Średnicę oszacowano dla jednego naczynia dwustożkowatego, wynosiła ona 15,4 cm (ryc. 7: b); stopień wychylenia jego wylewu określono jako średni (Sw.II; 1,55), zaś stopień wydętości brzuśca – słaby (B.I; 0,97).

Obiekt 2

Z obiektu wydobyto zaledwie trzy fragmenty naczyń (1,4% całego zbioru; tab. 1: 2): dwa fragmenty wylewu naczynia ręcznie lepionego, częściowo obtaczanego (GT III) oraz fragment brzuśca naczynia całkowicie obtaczanego (GT V).

¹⁰ Trzy wymienione fragmenty den zinwentaryzowane pod numerem 11/10.

¹¹ Fragment zinwentaryzowany pod numerem 14/10.

Wypał egzemplarza częściowo obtaczanego przeprowadzono w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej z przewagą redukcji – zewnętrzna powierzchnia miała barwę szarą, wewnętrzna brązowo-szarą, stwierdzono też liczne plamy. Został on dobrze wypalony, gdyż w przełamie widoczny był szary rdzeń. Do wykonania tego naczynia zastosowano glinę z domieszką gruboziarnistych i ostrokrawędzistych frakcji („tłuczeń” o ziarnach 1–1,5 mm; DŚ III). Grubość ścianek wahała się od 7 do 8 mm, czyli na granicy między średnio- a grubościennością (CS/CG I).

Opisywany egzemplarz zaliczono do form baniastych o trójelementowej strukturze, złożonej z wylewu oraz górnej i dolnej części brzuśca (NP.IIb; ryc. 8: a). Miał on średnio wychylony, prosty wylew o zaokrąglonej krawędzi (Sk.III.1c).

Zdobienie zostało wykonane grzebykiem; stwierdzono dwuwątkowy system ornamentacyjny (SO.II.2a), z wątkiem głównym w postaci pasma poziomego (WZ.I.1a) i uzupełniającym, złożonym z ukośnych pasm poziomych (W.I.2; ryc. 8: a).

Z kolei ułamek brzuśca naczynia całkowicie obtaczanego pochodził od egzemplarza średniościennego (CS; 5–6 mm), wypalonego w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej; jego barwa od wewnątrz była szaro-brunatna, od zewnątrz – brązowo-szara. Masa ceramiczna charakteryzowała się raczej dość drobnym materiałem klastycznym. Na opisywanym fragmencie stwierdzono ornament w postaci poziomych, dookólnych żłobków wykonanych ryłcem (WZ.II.1a).

Obiekt 3

Z obiektu wydobyto 25 fragmentów wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych (około 11% całego zbioru; tab. 1: 3); 10 (40%) pochodziło z egzemplarzy całkowicie obtaczanych (GT V), siedem (28%) z ręcznie lepionych, częściowo obtaczanych (GT III), ponadto osiem (32%) z częściowo obtaczanych, bliżej nieokreślonych technicznie (GT II–GT III).

Naczynia częściowo obtaczane (GT III) zostały wypalone w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej, z przewagą redukcyjnej; zewnętrzna powierzchnia miała barwę brunatno-szarą, wewnętrzna – szaro-brunatną. Jedno naczynie charakteryzowało się dwubarwnym przełamem (bardziej szara barwa występowała od wewnątrz), co świadczy o niedopaleniu. Do jego wykonania użyto gliny schudzonej dużą ilością materiału klastycznego („tłuczeń” o ziarnach 2–3 mm; DG II). Opisywane egzemplarze zaliczono do

grubościennych (zapewne CG I; 7–10 mm)¹². Podobnymi cechami charakteryzował się inny fragment grubościennego brzuśca (9 mm). Kolejny ułamek brzuśca pochodził z naczynia grubościennego (zapewne CG II; 10–11 mm), do którego wykonania użyto najprawdopodobniej kaolinitu, bowiem ścianki miały biało-szarą barwę. Wypalono je analogicznie, jak egzemplarz opisany powyżej (lekko plamista powierzchnia).

Jeden sklasyfikowany pod względem morfologicznym egzemplarz, wykonany z gliny żelazistej, należał do form dwustożkowatych o trójelementowej strukturze, z wylewem oraz górną i dolną częścią brzuśca NP.IIb (ryc. 8: f). Miał on bardzo słabo wychylony, prosty wylew o zaokrąglonej krawędzi (Sk.I/II.1c). Zdobiony był dwuwątkowym systemem ornamentacyjnym (SO. II.1), z równorzędnymi motywami – pasmami ciągłymi (dwie linie faliste i pozioma) (ryc. 8: f). Ornament stwierdzono też na drugim naczyniu wykonanym z gliny żelazistej, były to poziome pasma naniesione grzebykiem (WZ.I.1a). Podobne zdobienie występowało na fragmencie okazu z kaolinitu.

Naczynia całkowicie obtaczane zostały wypalone w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej, z przewagą utleniającej. Jedno naczynie miało ścianki o barwie brązowo-szarej (ryc. 8: d), drugie – jasnobrązowej z szarymi plamkami (ryc. 8: b). Taką samą barwę stwierdzono na pozostałych fragmentach brzuśców i dna z tego zbioru. Jeśli chodzi o jakość wypału, to naczynie o barwie brązowo-szarej miało zwartą strukturę; do jego wykonania użyto zapewne masy garncarskiej z raczej drobnymi frakcjami materiału klastycznego („piasek”). Z kolei okaz o barwie jasnobrązowej charakteryzował wyraźnie szary rdzeń w przełamie oraz grubsze ziarna materiału klastycznego (1–1,5 mm), typowe raczej dla naczyń częściowo obtaczanych (GT II–GT IV). Niemal wszystkie opisywane egzemplarze, na podstawie brzuśców, zaliczono do grubościennej (CG I; 5–9 mm), tylko w przypadku jednego fragmentu grubość ścianki wynosiła 5 mm (CŚ).

W analizowanej grupie wyróżniono naczynia należące do dwóch struktur morfologicznych; jedno, trójelementowe, złożone z wylewu oraz górnej i dolnej części brzuśca (NP.IIb), określono jako baniaste/esowate (ryc. 8: d). Miało ono średnio wychylony, prosty wylew o wklęsłej krawędzi (Sk.III.1b). Drugie naczynie charakteryzowało się czteroelementową strukturą, złożoną z wylewu, szyjki, górnej i dolnej części brzuśca (NP.I) i należało do form esowatych (ryc. 8: b). Jego wylew był średnio wychylony, prosty o zaokrąglonej krawędzi (Sk.III.1c).

¹² Ta grupa techniczna charakteryzowała się dość dużą zmiennością grubości ścianek, nawet w obrębie jednego egzemplarza, stąd w niektórych przypadkach nie było możliwe jednoznaczne przyporządkowanie wartości analizowanego parametru do wyróżnionych okazów naczyń.

Tylko w przypadku jednego fragmentu dna udało się określić typ – należało ono najprawdopodobniej do wklęsłych bez stopki (D.II.1). Jego grubość wynosił 9 mm, średnica zaś 9 cm.

Jeśli chodzi o ornamentykę, to w opisywanej grupie naczyń zaobserwowano przede wszystkim wątki w postaci poziomych, dookólnych żłobków wykonanych rylcem (WZ.II.1a). Stwierdzono je na egzemplarzu baniastym/esowatym, na którym tworzyły jednowątkowy system ornamentacyjny (SO.I) (ryc. 8: d), a także czterech fragmentach brzuśców. Na egzemplarzu esowatym zdobienie to, wykonano wyłącznie z użyciem narzędzia wielozębego – grzebyka, występowało w dwuwątkowym systemie ornamentacyjnym (SO.II.2a), w którym wątek główny stanowiły linie poziome (WZ.I.1a), a uzupełniający (w strefie) – linie faliste (WZ.I.1a) (ryc. 8: b).

Średnice oszacowano w przypadku dwóch naczyń: dla esowatego wynosiła ona 21 cm (ryc. 8: b), dla baniastego/esowatego 18,2 cm (ryc. 8: d). Stopień wychylenia wylewów w obu przypadkach był średni (Sw.II; odpowiednio 1,15 i 1,05), zaś stopień wydętości brzuśców słaby (B.I; odpowiednio 0,93 i 0,86).

Warstwa III

Z warstwy wydobyto 52 fragmenty naczyń (23,5% całego zbioru; tab. 1: 5): cztery częściowo obtaczanych (GT III; około 8%), w tym trzy z jednego egzemplarza i 11 (około 21%) całkowicie obtaczanych (GT V), a także 25 (około 48%) fragmentów naczyń ze śladami częściowego obtaczania, bliżej nieokreślonych technicznie (GT II–GT IV) i 10 (około 19%) mało charakterystycznych (bez śladów obtaczania)¹³. Ponadto wyróżniono dwa fragmenty prażnic (około 4%). W przypadku tak nielicznego zbioru możliwości analiz: techniczno-technologicznej i stylistyczno-ornamentacyjnej są bardzo ograniczone.

W grupie naczyń częściowo obtaczanych stwierdzono przede wszystkim wypał w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej z przewagą redukcji – powierzchnie naczyń mają barwę brunatno-szarą (trzy fragmenty z jednego naczynia średniościennego – 6–7 mm; ryc. 8: g). Wypał charakteryzuje się dobrą jakością. W masie ceramicznej znajduje się materiał klastyczny o dość grubych ziarnach, ale nie wystających poza powierzchnie ścianek

¹³ W obrębie tego zbioru (nr inw. 15/10) znajdują się trzy małe, niezdobione ułamki wylewów z trzech różnych naczyń, wykonanych w technice częściowego obtaczania (sklasyfikowane jako GT II–GT IV z uwagi na brak możliwości określenia zasięgu śladów obtaczania) i wypalonych w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej. Prawdopodobnie stanowią one części egzemplarzy częściowo obtaczanych (GT III).

naczynia. Ponadto ułamek brzuśca z innego egzemplarza średniościennego (CS) charakteryzuje wypał w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej.

Opisany wyżej pod kątem cech techniczno-technologicznych okaz należy do form baniastych o trójelementowej strukturze NP.IIb (wylew oraz górna i dolna część brzuśca). Ma słabo wychylony, prosty wylew o prostej krawędzi (Sk.II.1a) i jest niezdobiony. Ornament występuje natomiast na fragmencie brzuśca z tej samej grupy – są to faliste linie wykonane narzędziem wielozębnym (WZ.I.1a).

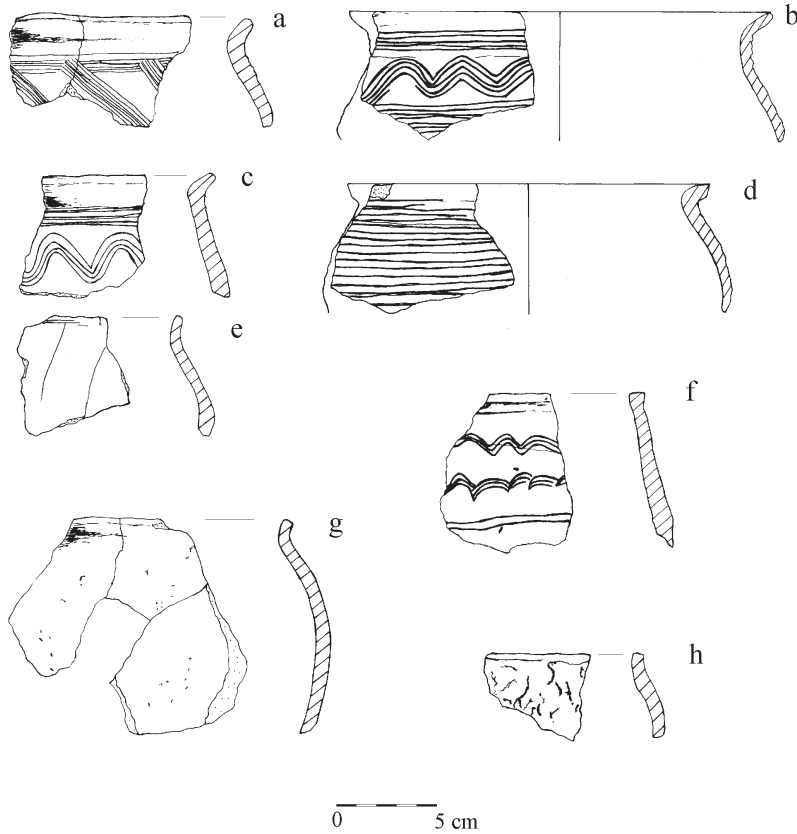
Fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych z warstwy III (mocno rozdrobnione) stanowią części egzemplarzy wypalonych w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej, z przewagą utleniającej. Do ich wyrobu zastosowano masę garncarską zawierającą materiał klastyczny o drobnym uziarnieniu. Analiza grubości ścianek brzuśców (6–9 mm) wskazuje, że pochodzą one z okazów średnio- i grubościennych (CS i CG I). Jeden fragment stanowił część egzemplarza o lekko wyodrębnionej stopce (średnica dna około 10 cm).

Warstwa IV

W warstwie znaleziono 16 fragmentów naczyń (około 7% całego zbioru; tab. 1: 5): 10 ułamków (62,5%) częściowo obtaczanych (GT III), trzy (około 19%) całkowicie obtaczanych (GT V) oraz dwa mało charakterystyczne (12,5%), bez śladów obtaczania, ponadto fragment prążnicy (około 6%). Podobnie jak w przypadku materiału ceramicznego z warstwy III możliwości analizy techniczno-technologicznej i stylistyczno-ornamentacyjnej są bardzo ograniczone.

Wypał w obrębie grupy naczyń częściowo obtaczanych (GT III) przeprowadzono w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej, przy czym obydwie wyodrębnione okazy (ryc. 8: c, e) charakteryzują się dużą plamistością ścianek. Jeden z nich (ryc. 8: c), o grubości ścianek 8–9 mm (CG I), ma bardziej zwartą strukturę, w przełamie widać wyraźny szary rdzeń, natomiast wewnętrzna ścianka ma barwę brązowo-pomarańczową. Do wykonania tego naczynia użyto masy garncarskiej zawierającej gruby materiał klastyczny w postaci „tłuczni” (1,5–2 mm). Drugi egzemplarz (ryc. 8: e), o grubości ścianek 5–8 mm (CS/CG I), charakteryzuje się szarą powierzchnią wewnętrzną oraz domieszką schudzającą („tłuczeń”) o jeszcze grubszych ziarnach, nawet do 2–3 mm (DG II), wystających poza powierzchnie ścianek. Brzuśce z analizowanego zbioru pochodzą z naczyń grubościennych (8–9 mm; CG I).

Oba opisywane wyżej egzemplarze zaliczyć można do dwustożkowatych. Mają one trójelementowe struktury, przy czym jeden z nich złożony

Ryc. 8. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11. Fragmenty wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych: a, c, e, f, g – częściowo obtaczanych (GT III); b, d – całkowicie obtaczanych (GT V); a, f – obiekt 1; b, d – obiekt 3; g – warstwa III; c, e – warstwa IV. Fragment naczynia z okresu halsztacko-lateńskiego: h (warstwa III) (rys. A. J. Bartczak)

Fig. 8. Bielczyny, Chełmża commune, site 11. Fragments of early medieval pottery vessels: a, c, e, f, g – partially slow wheel-thrown (GT III); b, d – completely slow wheel-thrown (GT V); a, f – feature 1; b, d – feature 3; g – layer III; c, e – layer IV. Fragment of vessel from the Hallstatt–La Tène period: h (layer III) (drawing by A. J. Bartczak)

jest z wylewu oraz górnej i dolnej część brzuśca (NP.IIb; ryc. 8: c), natomiast drugi z wylewu, szyjki i dolnej części brzuśca (NP.IIa; ryc. 8: e). Naczynia te mają proste wylewy o prostej krawędzi (1a), przy czym drugie wymienione (NP.IIa) ma słabo wychylony wylew (Sk.II), pierwsze zaś (NP.IIb) średnio wychylony.

W zbiorze zaobserwowano fragmenty dwóch den wklęsłych(?), które można zaliczyć do form ze stopką. Ich średnice wynoszą 10–12 cm.

Zdobienie stwierdzono tylko na jednym naczyniu (NP.IIb; ryc. 8: c). Były to wykonane grzebykiem linie faliste na poziomych (WZ.I.1a), tworzące dwuwątkowy system (SO.II.2a).

Fragmety naczyń całkowicie obtaczanych (brzuśce) pochodzą z egzemplarzy stosunkowo dobrze wypalonych w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej, z przewagą utleniającej. Mają brązowo-szare powierzchnie zewnętrzne i ceglasto-brązowe wewnętrzne, w jednym przypadku występuje szary rdzeń. Do ich wyrobu zastosowano masę glinianą z zawartością drobnego materiału klastycznego. Analiza grubości ścianek (5, 7, 9 mm) wskazuje, że pochodzą z naczyń średnio- i grubościennych (CŚ i CG I). Fragment średniościenny zdobiony jest dookołnymi żłobkami wykonanymi rylcem (WZ.II.1a).

Warstwa V

W warstwie znaleziono 26 fragmentów naczyń wczesnośredniowiecznych (około 12% całego zbioru; tab. 1:6): trzy ułamki (11,5%) częściowo obtaczanych (GT III), siedem (około 27%) całkowicie obtaczanych (GT V) oraz 15 (około 58%) częściowo obtaczanych, bliżej nieokreślonych technicznie (GT II–GT IV), ponadto fragment prażnicy (około 4%). Podobnie jak w przypadku materiału ceramicznego z warstw III–IV możliwości analizy techniczno-technologicznej i stylistyczno-ornamentacyjnej są bardzo ograniczone.

Wypał naczyń częściowo obtaczanych (GT III) przeprowadzono w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej, zapewne zbliżonej do utleniającej. Powierzchnia ścianek jest brązowo-pomarańczowa i brązowo-szara. W jednym przypadku (egzemplarz średniościenny; 7 mm) stwierdzono w przełomie szary rdzeń. Do wykonania tego naczynia zastosowano masę ceramiczną z dodatkiem ostrokrawędzistego materiału klastycznego („tłuczeń”) o grubym uziarnieniu.

Analizowany materiał dostarczył niewielu danych odnośnie form i ornamentyki. Jeden fragment brzuśca pochodzi zapewne z egzemplarza dwustożkowatego, zdobionego ornamentem wykonanym grzebykiem. Wyróżniono wylewy proste, o prostej bądź zaokrąglonej krawędzi (1a i 1c).

Fragmety naczyń całkowicie obtaczanych (sześć brzuśców i jeden wylew) pochodzą z egzemplarzy wypalonych w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej. Powierzchnia ma barwę brązową i brązowo-szarą, niekiedy szarą od wewnątrz (dwubarwny przełam). Jakość wypału, także technologia są różne. Wyróżniono fragmenty naczyń, do produkcji których użyto masy ceramicznej z materiałem klastycznym o ziarnach nawet do 2 mm (DG I).

Analiza grubości ścianek brzuśców (6–7 mm) wskazuje, że pochodzą one z egzemplarzy średniościennych (CŚ).

Na czterech fragmentach naczyń z opisywanego zbioru stwierdzono zdobienie w postaci poziomych, rytych żłobków o różnej formie, w tym dwukrotnie mocno spłaszczonych bądź głęboko rytych, wykonanych rylcem. Poza tym na jednym ułamku, na spłaszczonych żłobkach znajdowało się ukośne pasmo wykonane grzebykiem.

ANALIZA KULTUROWO-CHRONOLOGICZNA

Na podstawie wyników badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2010 roku na stanowisku 11 w Bielczynach, w tym analizy materiału ceramicznego z okresem wczesnośredniowiecznym powiązano pięć obiektów kulturowych (obiekty 1–5) oraz trzy warstwy (III–V); poza wypełniskami dołków posłupowych (obiekty 4, 5), wszystkie struktury zawierały ruchome materiały źródłowe (tab. 1, 2). Materiał wczesnośredniowieczny (łącznie 221 fragmentów naczyń ceramicznych) pochodził głównie z obiektów (120 fragmentów, około 54%), mniej liczny natomiast z nawarstwień (94 fragmenty, 42,5%); siedem fragmentów (około 3%) pozyskano z humusu.

Najbardziej interesującym obiektem była półziemianka (obiekt 1 oraz powiązane z nim funkcjonalnie dołki posłupowe – obiekty 4 i 5). Jej powierzchnia wynosiła około 11,9 m² (3,4×3,5 m), przekrój poziomy był zbliżony do kwadratowego, ale z zaokrąglonymi narożnikami, natomiast pionowy – wannowaty (ryc. 3–5). Jednowarstwowe wypełnisko, o miąższości zaledwie około 0,3 m, stanowiła czarna próchnica ze spalenizną, przemieszana z pomarańczowo-żółtą gliną. Nie natrafiono na palenisko, ale obiekt ten, podobnie jak inne struktury badane wcześniej na opisywanym stanowisku, został dość silnie zniszczony na skutek prac rolnych. Powierzchnie dwóch pozostałych niewielkich obiektów (2 i 3) wynosiły odpowiednio około 0,24 m i 0,47 m², ich rzuty były owalne, profile nieckowate i trapezowate. Jamy te miały jednowarstwowe wypełnisko (ryc. 3, 4). Najprawdopodobniej były to pozostałości obiektów pełniących bliżej nieokreślone funkcje gospodarcze.

Wszystkie warstwy zawierające ruchomy materiał źródłowy (warstwy III–V) powiązano z wczesnym średniowieczem. Zostały one zlokalizowane w ćwiartce C (południowo-wschodniej), w okolicach narożnika wykopu pod budynek mieszkalny. Warstwa III może stanowić pozostałość po obiekcie/ obiektach kulturowych, natomiast warstwy IV i V, z uwagi na konfigura-

cję terenu we wczesnym średniowieczu (spadek w kierunku południowym), mogą być efektem procesów akumulacyjnych i stokowych.

Z przeprowadzonej analizy makroskopowej materiału ceramicznego wynika, że większość fragmentów wczesnośredniowiecznych naczyń pochodzi z egzemplarzy wykonanych w technice częściowego obtaczania (143 ułamki, około 65%; tab. 1). Jeszcze lepiej zjawisko to obrazuje analiza wyłącznie przybrzeżnych części naczyń (wylewów), z której wynika, że dominują okazy częściowo obtaczane (GT III – 19 naczyń, około 63%), znacznie mniej liczne są całkowicie obtaczane (GT V – sześć naczyń, 20%) oraz częściowo obtaczane, bliżej nieokreślonych technicznie (GT II–GT IV – pięć egzemplarzy, około 17%) (tab. 3, 4).

Wśród materiałów ceramicznych wydobytych w 2010 roku na stanowisku 11 w Bielczynach na uwagę zasługuje zespół z wypełniska półziemianki (obiekt 1), który można przyporządkować do podfazy IIIb rozwoju średniowiecznego garncarstwa w ziemi chełmińskiej (Chudziak, Poliński 1997, s. 90–91). Świadczą o tym przede wszystkim następujące cechy, dotyczące naczyń częściowo obtaczanych (GT III):

a) występowanie wyłącznie egzemplarzy o strukturze trójelementowej (NP.IIb – sześć okazów; ryc. 6: a, d–g, ryc. 7: a); cztery z nich to naczynia baniaste (ryc. 6: a, d, f–g), pozostałe dwa – dwustożkowate (ryc. 6: e) i baniaste/dwustożkowate (ryc. 7: a);

b) cechy ornamentyki: zdobienia wykonane prawie wyłącznie narzędziem wielozębnym (grzebykiem), przy czym trzykrotnie stwierdzono dwuwątkowy system ornamentacyjny (SO.II.2a) – na egzemplarzu dwustożkowatym (ryc. 6: e) oraz baniastym (ryc. 6: a); ponadto trójwątkowy, strefowy system ornamentacyjny (SO.III.2a) na okazy baniastym (ryc. 6: d); motyw jodełek(?) (W.I.2) także na egzemplarzu baniastym (ryc. 6: g); co najmniej jedno naczynie (baniaste) nie było zdobione (ryc. 6: f).

Z kolei jednak zaobserwowano cechy wiążące opisywany zespół naczyń ceramicznych z podfazą IIIc rozwoju średniowiecznego garncarstwa w ziemi chełmińskiej (Chudziak, Poliński 1997, s. 92–94):

a) w grupie naczyń całkowicie obtaczanych (GT V): występowanie egzemplarzy o trójelementowej strukturze morfologicznej – baniastego/esowatego i dwustożkowatego (NP.IIb; ryc. 6: b, ryc. 7: b); ponadto obecność na egzemplarzu dwustożkowatym trójwątkowego, strefowego systemu ornamentacyjnego (SO.III.2a), z głównym wątkiem w postaci poziomych żłobków wykonanych rylcem (WZ.II.1a), z motywem uzupełniającym w postaci dwóch pasm jednodzielnych stempelków (WZ.II.3) (ryc. 7: b);

Tabela 3. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11. Frekwencja części wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych częściowo obtaczanych (GT III) w odniesieniu do poszczególnych jednostek stratyfikacyjnych

Lp.	Obiekt/warstwa	Części naczyń (GT III)								Nr inw.
		wylewy		brzuśce		dna		razem		
		N	%	N	%	N	%	N	%	
1	obiekt 1	12	30,0	27	67,5	1	2,5	40	57,1	8/10, 11–14/10
2	obiekt 2	2	100,0	–	–	–	–	2	2,8	9/10
3	obiekt 3	2	28,6	5	71,4	–	–	7	10,0	10/10
4	warstwa III	2	50,0	2	50,0	–	–	4	5,7	15/10
5	warstwa IV	2	20,0	4	40,0	4	40,0	10	14,3	6/10
6	warstwa V	2	66,7	1	33,3	–	–	3	4,3	7/10
7	humus	1	25,0	2	50,0	1	25,0	4	5,7	4/10
8	Razem	23	32,8	41	58,6	6	8,6	70	100,0	

Tabela 4. Bielczyny, gm. Chełmża, stanowisko 11. Frekwencja części wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych całkowicie obtaczanych (GT V) w odniesieniu do poszczególnych jednostek stratyfikacyjnych

Lp.	Obiekt/warstwa	Części naczyń (GT V)								Nr inw.
		wylewy		brzuśce		dna		razem		
		N	%	N	%	N	%	N	%	
1	obiekt 1	4	11,8	19	55,9	11	32,3	34	50,0	8/10, 11–12/10, 14/10
2	obiekt 2	–	–	1	100,0	–	–	1	1,5	9/10
3	obiekt 3	2	20,0	7	70,0	1	10,0	10	14,7	10/10
4	warstwa III	–	–	10	90,9	1	9,1	11	16,2	15/10
5	warstwa IV	–	–	3	100,0	–	–	3	4,4	2/10, 6/10
6	warstwa V	1	14,3	6	85,7	–	–	7	10,3	7/10
7	humus	–	–	2	100,0	–	–	2	2,9	4/10
8	Razem	7	10,3	48	70,6	13	19,1	68	100,0	

b) w grupie naczyń częściowo obtaczanych (GT III): obecność na egzemplarzu baniastym/dwustożkowatym stempla wielodzielnego (WZ.III), jako jednego z równorzędnych wątków trójwątkowego systemu ornamentacyjnego SO.III.¹⁴ (ryc. 7: a) (por. też Chudziak 1991, s. 53–55, ryc. 51).

Mimo, że w serii ceramiki z obiektu 1 zdecydowanie dominowały egzemplarze wykonane w technice częściowego obtaczania (GT III – 11 okazów, około 79% w stosunku do trzech egzemplarzy GT V) (tab. 2), co mogłoby wskazywać nawet na podfazę IIIa, to jednak całokształt analizowanych cech wskazuje, że źródła te można łączyć z podfazami IIIb i IIIc rozwoju średniowiecznego garnarstwa w ziemi chełmińskiej i datować od około połowy XI do przełomu XI i XII wieku (Chudziak, Poliński 1997, s. 90–94). Nie bez znaczenia jest też fakt,

¹⁴ Stemple wielodzielne występują przede wszystkim na naczyniach całkowicie obtaczanych, na przykład o nieco innym kształcie, z fazy II grodu w Gronowie oraz z osady w Napolu (stanowisko 16) (Chudziak 1991, s. ryc. 40: a–d, ryc. 30: c).

że wszystkie dotychczas odkryte na badanym stanowisku obiekty mieszkalne datowane są właśnie na ten przedział czasowy (Poliński 1998, s. 213).

Powyższą chronologię potwierdzają cechy zespołu ceramiki z obiektu 3, znacznie mniej wartościowego pod względem ilościowo-jakościowym. Znajdował się w nim egzemplarz dwustożkowaty o trójelementowej strukturze NP.IIb, wykonany w technice częściowego obtaczania (GT III; ryc. 8: f). Z kolei wśród ceramiki GT V, przede wszystkim grubościennej (CG.I), zaobserwowano dwie struktury morfologiczne: trójelementową NP.IIb (egzemplarz baniasty/esowaty; ryc. 8: d) oraz czteroelementową NP.I (okaz esowaty; ryc. 8: b). W tej grupie technicznej stwierdzono przede wszystkim zdobienie w postaci poziomych żłobków dookólnych wykonanych rylcem (WZ.II.1a – SO.I; np. ryc. 8: d). Jednak na okazie esowatym (ryc. 8: b) ornament wykonano wyłącznie z użyciem narzędzia wielozębne (grzebyka). Stwierdzono dwuwątkowy system ornamentacyjny (SO.II.2a), w którym wążek główny stanowiły linie poziome (WZ.I.1a), a uzupełniający (w strefie) – linie faliste (WZ.I.1a).

Warto jeszcze zwrócić uwagę na fragmenty dwóch naczyń, które teoretycznie można byłoby wiązać z okresem sprzed połowy X wieku. Jednakże nie pochodzą one z obiektów kulturowych, ale z nawarstwień (odpowiednio z warstwy III i IV), a więc z dużym stopniem prawdopodobieństwa mogły zalegać na złożu wtórnym. Jednak można je wiązać z dotychczasowymi ustaleniami dotyczącymi całego wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego przy jeziorze Archidiakonka (Poliński 1998, s. 213), którego pozostałości znajdują się także w obrębie stanowiska 11 w Bielczynach.

Egzemplarz z warstwy III to średniościenny, niezdobiony okaz, wykonany w technice częściowego obtaczania (GT III) i wypalony w zmiennej atmosferze utleniająco-redukcyjnej. Masa garncarska zawiera dość grubą domieszkę, ale nie wystaje ona poza powierzchnię ścianek naczynia. Naczynie należy do form baniastych o trójelementowej strukturze NP.IIb (ryc. 8: g). Z kolei fragment naczynia z warstwy IV (ryc. 8: e), pochodzący również z egzemplarza częściowo obtaczanego (GT III), o grubości ścianki 5–8 mm (CS/CG I), charakteryzuje się szarą powierzchnią wewnętrzną oraz bardzo grubą domieszką schudzającą („tłuczeń”), o ziarnach do 2–3 mm (DG II), wystających poza powierzchnię ścianek. Stanowił on część egzemplarza dwustożkowatego (NP.IIa). Tego rodzaju naczynia można wiązać nawet z podfazą Ib₂ garncarstwa średniowiecznego w ziemi chełmińskiej (VIII wiek; Chudziak 1991, ryc. 51).

Możliwości analizy materiału źródłowego z obiektu 2 oraz warstw III–V – uwzględniając powyższe spostrzeżenia o materiale sprzed połowy X wieku – w odniesieniu do cech techniczno-technologicznych i stylistyczno-orna-

mentacyjnych są bardzo ograniczone. Fragmenty naczyń ceramicznych są bardzo rozdrobnione. W zasadzie można je datować jedynie w szerokich ramach – od około połowy X do przełomu XI i XII wieku (faza III rozwoju garncarstwa średniowiecznego w ziemi chełmińskiej).

Zdecydowaną większość pozyskanego w 2010 roku materiału ceramicznego stanowią fragmenty naczyń o najbardziej uniwersalnej formie – garnków. Jednak stwierdzono w nim również najprawdopodobniej część czaszy pucharka na pustej nóżce (P.II; obiekt 1)¹⁵, wykonanego w technice całkowitego obtaczania (GT V). Ponadto wydobyto 10 ułamków prażnic.

Poza materiałem ceramicznym w trakcie badań stanowiska 11 w Bielczynach znaleziono krzemień (obiekt 1)¹⁶, na którym jednak nie zaobserwowano śladów obróbki. Z kolei kości zwierzęce to materiał pokonsumpcyjny, do tej pory niepoddany analizie archeozoologicznej.

Odsłonięte na badanym stanowisku w 2010 roku źródła wczesnośredniowieczne związane są z najmłodszą fazą (faza III zespołu) osady istniejącej przy jeziorze Archidiakonka najprawdopodobniej już od okresu plemiennego, tj. od IX wieku (Poliński 1998, s. 213)¹⁷. W trakcie badań w 2010 roku nie odkryto ani obiektów, ani warstw kulturowych z okresu od IX do połowy XI wieku (fazy I–II zespołu), a najlepiej datowane struktury (obiekty 1 i 3 – półziemianka i jama gospodarza?) pochodzą z okresu od około połowy XI do przełomu XI i XII wieku (Poliński 1997, ryc. 8, s. 116)¹⁸, w którym to czasie istniało już założenie grodowe (por. stanowisko 20 w Chełmży; ryc. 1). Powstanie grodu należy łączyć ze wzrostem znaczenia opisywanego kompleksu osadniczego, spełniającego zapewne rolę lokalnego ośrodka władzy. Ośrodek ten stał się wówczas także ważnym ogniwem w interregionalnym szlaku lądowym, łączącym w XI wieku Kujawy z ziemiami pruskimi (Poliński 1998, s. 214–215), a istniejąca w ramach „archidiakońskiego” zespołu osada pełniła zapewne funkcję zaplecza gospodarczego¹⁹. Kres istnienia tego kompleksu osadniczego, a więc także osady, której pozostałości odkryto na terenie stanowiska 11

¹⁵ Fragment ten zainwentaryzowano pod numerem 12/10.

¹⁶ Fragment ten został zainwentaryzowany pod numerem 8/10.

¹⁷ Na IX–1. połowę X wieku (faza przedgrodowa? – faza I zespołu) datowane są jedynie nawarstwienia na pobliskim stanowisku 20 w Chełmży (Poliński 1998, s. 214).

¹⁸ Por. wcześniejsze uwagi na temat chronologii opisywanego zbioru fragmentów naczyń ceramicznych.

¹⁹ Pewną niedogodność przy interpretacji funkcji elementów pozagrodoowych kompleksu przy jeziorze Archidiakonka stanowi stosunkowo duża odległość pomiędzy wykopami z lat 1995–1996 (Poliński 1998) a wykopem pod budynek mieszkalny, który został zlokalizowany około 40 m na północny zachód.

w Bielczynach, nastąpił najprawdopodobniej pod koniec XI wieku, nie później jednak niż na początku XII stulecia (Poliński 1998, s. 214–215).

W przypadku dalszych inwestycji na tym terenie nieodzowne jest przeprowadzenie wyprzedzających badań archeologicznych, gdyż do tej pory objęto nimi tylko fragment istniejącej we wczesnym średniowieczu osady.

LITERATURA

Bartczak A. J.

- 2010 Sprawozdanie z badań archeologicznych na stanowisku 11, w Bielczynach, gm. Chełmża, maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu, Toruń.

Bartczak A. J., Poliński D.

- 2011 Opracowanie wyników badań archeologicznych w miejscowości Bielczyny, gm. Chełmża, stan. 11 (woj. kujawsko-pomorskie), maszynopis w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.

Chudziak W.

- 1991 *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII–XI/XII w.)*, Toruń.
- 1994 *Chełmża*, [w:] *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł*, red. J. Chudziakowa, Toruń, s. 42–45.

Chudziak W., Poliński D.

- 1997 *Podstawy datowania wczesnośredniowiecznego szlaku lądowego z Kujaw do Prus*, [w:] *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, red. W. Chudziak, Toruń s. 83–95.

Chudziak W., Poliński D., Moszczyński A.

- 1997 *Schemat analizy opisowej wczesnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej*, [w:] *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, red. W. Chudziak, Toruń, s. 231–243.

Poliński D.

- 1997 *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Chełmży, woj. toruńskie (badania w 1995 roku)*, [w:] *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, red. W. Chudziak, Toruń, s. 97–130.
- 1998 *Z badań nad wczesnośredniowiecznym zespołem osadniczym w rejonie jeziora Archidiakonka w Chełmży*, [w:] *XII Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin, 23–24 października 1997 r., Materiały*, Acta Archaeologica Pomoranica 1, red. M. Dworaczyk i in., Szczecin, s. 211–226.
- 2002 *Chełmża i najbliższe okolice w pradziejach i średniowieczu na podstawie badań archeologicznych*, [w:] *Szkice regionalne 1: Zapiski chełmińskie*, red. K. Wajda, Chełmża, s. 7–50.

FROM NEW RESEARCH ON THE EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT COMPLEX AT THE ARCHIDIAKONKA LAKE NEAR CHEŁMŹA

Summary

The article presents the results of new studies on the early medieval settlement complex located at the Archidiakonka Lake near Chełmża. This was possible thanks to excavations in 2010 on site 11 in Bielczyny, carried out in connection with a detached house construction. Early medieval features and cultural layers recorded during these works were described, the results of the analysis of the acquired set of pottery vessels' fragments from that period were presented and the updated knowledge about the Archidiakonka Lake settlement complex was presented, mainly in the field of chronology. The early medieval sources discovered on the excavated site are associated with the youngest phase (phase III of the complex) of the settlement existing near the Archidiakonka Lake most probably already from the tribal period, i.e. from the 9th century (Poliński 1998, p. 213). During the excavations in 2010, neither features nor cultural layers dated to period from the 9th to the 11th century (phases I–II of the complex) were discovered, and the best-dated structures (features 1 and 3 – semi sunken featured building and economic pit?) come from the period from around the mid-11th century to the turn of the 11th and 12th centuries (Poliński 1997, fig. 8, p. 116), at which time the stronghold complex already existed. The stronghold formation should be associated with the increase of significance of the described settlement complex, probably playing the role of local authority centre. At that time, the centre became an important link in the interregional land route connecting the Kuyavia region with the Old Prussian lands in the 11th century (Poliński 1998, pp. 214–215), and the settlement existing as part of the Archidiakonka Lake complex was probably its economic background. The end of this settlement complex, and therefore also the settlement, the remains of which were discovered on site no. 11 in Bielczyny, most probably took place at the end of the 11th century, but not later than at the beginning of the 12th century (Poliński 1998, pp. 214–215).

Adres do korespondencji:

*Dariusz Poliński
Instytut Archeologii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Szosa Bydgoska 44/48, 87–100 Toruń
dariusz.polinski@umk.pl*

